

FRIED ISTVÁN

A szellemi élet tragédiája és a korszakos jelentőség között *Horváth János Petőfi-alkat-vizsgálatához*¹

A nemzetileg naivnak e klasszicizálását a népdalköltő
Petőfi indította meg és Arany János tetőzte be.
(Horváth János)²

Arany János és Gyulai Pál a magyar irodalmi tudat már-már
évezredes fejlődményének legtisztább s legteljesebb
megtestesítői. Ott állnak ketten a fejlődés tetején.
(Horváth János)³

A magyar kritikátörténet aligha feloldható és értelmezhető ellentmondásai közé tartozik Horváth János Petőfi-alkat-vizsgálatának problematikája. Fejlődéstörténeti monográfiájában „vitathatatlaná” (?) teszi azt, amit a mottóban idéztem tőle, és e mondatot (meg ami a mondatból sugárzik, a szemléletet) bármiképpen forgatom is, az tetszik ki, hogy Petőfi Sándor költészetéhez képest Arany Jánosé magasabb (esztétikai) fokra teendő, mivel tisztábban és teljesebben reprezentálja a magyar irodalmi tudat évezredes alakulástörténetét, és még ott is, ahol a korábbi évtizedek minden útja Petőfihez vezet, az irodalmi népiesség historikumában, legyenek bármily lényegiek is Petőfi Sándor érdemei, az Arany János szintetizáló tevékenységét megelőző, mintegy előkészítő szerep az övé. Hogy ez az elképzelés már viszonylag korán kialakult Horváth Jánosnál, eddig is ismeretes volt, talán csak az érdemelne hangsúlyosabb említést, hogy 1908-as „fejlődéstörténeti” vázlata egyidős a *Nyugat* színre lépésével, így nem egészen elválasztható a magyar fin de siècle stílusfordulatától, Ady Endre egyre növekvő irodalmi szerepétől, a magyar modernség önmeghatározó kísérleteitől. Annál is inkább, mivelhogy Ady Endre jól érzékelhetően határolódik el részint az Arany János versei révén megnyilatkozó költészetfelfogástól, részint az Arany János nyomába lépő, intézményesített-intézményesedett költői beszédet nemegyszer mechanikusan ismétlő epigonoktól; és ezzel párhuzamosan a világirodalmi tájékozódásban érzékelhető váltás olyan modernségváltozatokat hoz a magyar irodalmi gondolkodásba, amelyek óhatatlanul másképpen látják/láttatják a magyar irodalmi múltat, kiváltképpen a XIX. század irányainak értékelését; azaz: Ady és Ba-

bits a Horváth János megtervezte-kijelölte-sugalmazta „fővonalról” eltérő módon nevezik meg a maguk elődeit. Az 1908-as évszámhoz köthető, ennél fogva a klasszikus modernség magyar képviselőinek manifesztált színre lépésével és az ez ellen a modernség ellen teljes fegyverzetével kiálló konzervatívabb irodalomszemlélet hagyományértelmezésével egyidejű irodalmi esemény: a kettészakadó irodalom első jelződése. A *Nyugat* törekvéseinek „stílmantika”-val történő megjelölése egyben annak érzékeltetése is, hogy a XVIII. század vége óta töretlennek vélt irodalmi/irodalomtörténeti „fejlődés” megtört, a stílrealizmussal a tetőpontjára jutott irodalom-/irodalmi gondolkodás akképp klasszicizálódott, hogy megrögzítette ezt a „fejlődéstörténetet”; és bár az e fejlődéstörténettel magukat szembehelyező szerzők is hozhatnak értékeket, erkölcsi és esztétikai szempontból semmiképpen nem állíthatók a XIX. század irodalmi nagyságai mellé, jóllehet a korszakváltás tényének (kényszerű) elismerése azzal a kísérlettel párosul, hogy a *Nyugat* reprezentánsai közül néhány alkotó (mégis) kivéssék a magyar irodalomból – magyartalanság címen – kárhoztatottak köréből. Ezúttal talán fontosabbnak tetszik az alapvetően eltérő hagyományfelfogás megállapítása, ezen belül pedig az egymással szembeszegezhető Petőfi-értelmezések szemrevétele. Igaz, Horváth János pályáján szintén lelhetünk olyan megnyilatkozásokat, amelyek a Petőfi-értékelés antinómiáit jelzik. Hiszen – bár számára – Arany Jánossal lényegében meghaladhatatlan csúcsára lépett a magyar irodalmi fejlődés, mégsem Arany Jánosról, nem a máig megfontolást érdemlő módon elemzett Vörösmartyról írta terjedelmében is impozáns monográfiáját, hanem arról a Petőfiről,⁴ akinek egyik-másik „korszakáról” vagy művéről, olykor „erkölcsi” elvekkel helyettesítve az esztétikai megközelítést, ugyancsak tartózkodással vagy elmarasztalással emlékezett meg. Jóllehet nem teljes Petőfi-portrét rajzolva, csupán a lírai alkat historikumáról adott képet, nem Arany János műveit mutatta be versről versre haladva, az egyes fázisok különféle, egymásra torlódó „ihletköreit” részletezve, hanem annak a Petőfiéit, akinek „spontán izléskezdeményé”-t méltatta,⁵ akit a helyzetdal kidolgozójának tekintett, és akinek ürügyén a magyar és a világirodalom találkozásainak lehetséges értelmezői stratégiáit demonstrálni képes volt. Petőfi verses és prózai epikáját, színművét, úti leveleit csak oly mértékben emelte be a monográfia anyagába, amily mértékben a Petőfi Sándor nevével, személyiségével és világszemléletével jelzett szerző-funkciót, költészetváltozatot körülírhatta. Ennek aztán az lett a következménye, hogy azt az irodalmi mezőt, amelyen a magyar irodalomtörténet Gyulaitól szinte máig Arany vitathatatlan elsőségét hangoztatta (Gyulai szerint: „csöndesebb, mélyebb, plasztikusabb”),⁶ nevezetesen a verses epikát, a Petőfi-költészetnek mintegy járulékos, a monográfia nézőpontja szempontjából kiegészítő, olykor kiteljesítő elemeként tárgyalta, s ezzel a Petőfi–Arany-viszonyt, „váltást” erőteljesebben tételezte, lényegében elfogadta a Gyulai Pál által kevésbé kidolgozott, inkább kijelentett irodalmi

„munkamegosztást”. Ugyanakkor a maga módján Petőfi is csúcspont, az irodalmi népiességről közzétett, a maga korában úttörő jelentőségű és máig sem meghaladott, rendkívül széles körű forrásbázis alapján készített monográfia Petőfivel zárul, mint kiteljesedéssel, a „Petőfi felé” jelzés olyan teleologikus előadásra utal, amely sugalmazná, miszerint a följebb már idézett megállapítás ellenére a magyar irodalmi népiesség története úgy szerveződött, hogy Petőfi révén lezáruljon, mert Arany már erre a hagyományra nem népies, hanem nemzeti költészetet tudott építeni. Egyfelől tehát az irodalmi fejlődés klasszicizálásában Petőfié a kezdeményezés érdeme, és Arany Jánosé a betetőzése, másfelől viszont az alábbi idézet (ennek némileg ellentmondva) efféle jelentőséget tulajdonít Petőfinek (is): „Kölcsey és Vörösmarty megmutatták az utat, amelyen a népdal hasznos részévé lehet a műköltészetnek, sőt egészséges visszahatást gyakorolhat a helyzetdala is. Erre az útra azonban csak Petőfi lépett rá teljes határozottsággal s vele jutott végső céljához a Vörösmartytól helyes irányba terelt folyamat.”⁷

Nemigen szabadulhatok attól a „rossz érzéstől”, amelynek oka ez az ellentmondást és ellenvéleményt aligha tűrő előadás: a „csak”, a végső cél meg a teljes határozottság egy olyan egyirányú és feltehetőleg alternatívával nem rendelkező folyamat tételezését eredményezi, amely lényegében a könyv címének (Faluditól Petőfiig!) van alárendelve, és amely részösszegzésként állapítja meg ennek a történeti képződménynek, nevezetesen: a népiességnek, fázisait. És amely fázisok egymásra épülésük rendszerét figyelembe véve végül is a nemzeti irodalom „fővonala” szerint kaphatnak értékekkel telített besorolást. Ugyanakkor a Petőfi felé haladással jellemződik a népiesség-történet; és ennek értelmében pozitív minősítéshez jut mindaz, ami Petőfi felé mutat (csakhogy a történet egy alacsonyabb rendű és rangú változataként), ellenben negatív besoroláshoz jut, amennyiben egyáltalában létezhet ilyen változat, amely nem illeszkedik ebbe az egyenes vonalú historiába. Még annyit kockáztatok meg, hogy Petőfi (ismét csak így írom) vitathatatlan elsőse aztán Arany János felől szemlélve inkább helyi értéké, fejlődéstörténeti (bár igen becses) hozadékká egyszerűsödik. Akár a népiességmonográfiába lapozok bele, akár a Petőfi-pályaképbe, fölvetődik bennem a kérdés, hogy Horváth János Petőfi–Arany-konfrontálása mennyiben írható olyképpen le, mint az előkép-beteljesülés sémája szerint elgondolt történet, másfelől viszont (részben) egy korai Szabó Dezső-írásra adott válaszként lehetne-e értelmezni a *nemzetileg naiv* klasszicizálásra vonatkozó értéktételezést. Szabó Dezső ugyanis az első ízben 1912-ben publikált, majd 1920-as kötetébe is fölvetett *Petőfi művészi fejlődése* című értekezése⁸ az egymásutániség helyébe egymasmellettiséget léptet, mindazonáltal Petőfiben a tudatos költői tevékenység szervezőjét láttatja. Talán az eddigieknél több figyelmet érdemelne a „korai” Szabó Dezső romantika-értelmezése,⁹ amely a népdal irodalomba fogadásának meghaladását éppen a korszak jellegadó költőinek

befogadásával láttatja párhuzamban, konkrétan: Byron és Heine versbeli újításaira céloz, amelyek Petőfi művészetében hoztak új, poétikailag értékelhető eredményeket; ennél fogva a romantika új periódusába léptetve be a magyar költőt. Szabó Dezső ekkor még visszafogottabban fogalmazva állítja: „Azt hiszem: mindkettő [ti. Petőfi meg Arany] kifejezője egy azonos psychének: a 19-ik század romantikus, demokratikus, szabadelvű lelkének...” E megállapításnak különleges jelentőséget nem az kölcsönöz, hogy az ekkortájt romanistaként is szereplő Szabó Dezső romantika és liberalizmus, demokratizmus összefüggéseit feltételezi (Victor Hugo nézeteire visszautalóan, bár a *Nyugat* számára a modernnek számító francia költészetről írt esszéket), hanem olyan, eszmei-eszmetörténeti vonásokkal ruházza föl a két költőt, amelyeknek „hitélt” az adja, hogy „psyché”-jükből fakad. Hogy Szabó Dezsőnek ez az írása fenntartás nélkül igyekszik „rekonstruálni” a Petőfi-típusú lírát, azt igazolja az alábbi idézet:

„Petőfit zsenije kétirányban őrizte meg [...] az elsekélyesüléstől. Egyrészt népies költészete fokozatosan nemesül, egyénül, úgy, hogy sokszor már csak a dallammal, vagy az érzések általános szuggerálásával emlékeztet a népdalra. És azután mindinkább elfejlődik a népköltészettől és új művészetet teremt.” (Talán megkockáztatható az „elfejlődik” kiemelése a szövegből, amely nem a nemzetileg naiv klasszicizálástól való eltérésben látja a Petőfi-költészet alakulástörténetének jelentőségét, és legfeljebb nyomaiban „emlékeztet” a népköltészetre, és mindezt *fejlődésnek* véli, az új költészet ennél fogva csak távolból idézheti meg a népdal-emléket, szövegiségében a legkevésbé.)

Horváth János fejlődéstörténeti víziója alapjaiban különbözik nemcsak Szabó Dezső följebb idézett nézetétől, a leginkább a romantika megítélése tekintetében, ehhez csatolható Horváth János megannyi megállapítása Heine és Petőfi tételezett „viszony”-áról: egy helyütt heinei cinizmust emleget, másutt kicsinyli a heinei „hatás”-t („mindössze annyiban állhat, hogy a humor elemeinek szerkezeti, epigrammatikus csattanós megosztására tette figyelmessé”), innen már csak egy lépés, hogy a romantikáról meglehetősen ambivalenciával nyilatkozzék. Ha a „stílromantika” esztétikailag (és ehhez kapcsolódva etikailag is) a „stílrealizmus”-nál kevésbé értékes, a magyar irodalom fejlődéstörténetében „meghaladást” kívánó jelenség, akkor a Petőfi-életmű jelentékeny szektora szenved jóvátehetetlen kárt az életműben. Annak ellenére, hogy a nem kevésbé vitatható módszertani eljárással beiktatott komparatív fejtegetések a Petőfi–Shelley-érintkezések kimutatásában jeleskednek. Míg a sokkal inkább nyilvánvaló, színikritikával és fordítással is dokumentálható Shakespeare-„rajongás” (divatos szóval élve: „kultusz”) filológiai dokumentálása teljes joggal késztette ellenkezésre az ilyes filologizálásban olykor nem kevésbé elmarasztalható Földessy Gyulát,¹⁰ Kosztolányi Dezső hívta föl a figyelmet arra: mily számottévó hozadékot eredményezhet Petőfi Shelley-olvasásának feltárlása.¹¹ Ám hogy egy (mereven) lineáris fejlődési

sor miféle ellentmondáshoz vezethet, álljon itt a magyar romantika értelmezését vakvágányra toló fejtegetés: „A romanticizmus leghevesebb krízisében nő fel, s maga szolgáltatja annak végleges példáit. De költészete még e legszeszélyesebb romanticizmusában is más, mint a nála sok tekintetben mérsekeltőbb nagy romantikusé, Vörösmartyé.”¹² Persze, amennyiben eltekin-tünk az 1840-es esztendőök francia irodalomtörténetétől, és mellőzzük a le-hetséges érintkezéseket Victor Hugo lírájával, a párhuzamokat Alfred de Vignyével, Lamartine sugalmazásait (ötletszerűen kiragadott példák), s a ro-mantika meg a realizmus között kibékíthetetlen ellentétet konstruálunk, ak-kor a Petőfi-típusú romantika, beleértve a Horváth János által jó érzékkel és joggal magasra tartott *Salgót* és a *Tündérialom* című művet, olyan jelzőket kap, amelyek Horváthnak a romantikáról alkotott véleményét kevésbé árnyalják, inkább a romantikát válságtermékként minősítve, annak a klasszicizálás (nem klasszika vagy klasszicizmus) előttiségét jelzik. Igaz, Vörösmarty ép-pen romantikája miatt töltheti be a fejlődéstörténeti szerepet, ám ez nem a költőnek az európai romantikák együttesében elfoglalt helyét segít körvona-lazni, pusztán (vagy elsősorban) annak mikéntjét igyekszik átvilágítani: Vö-rösmarty mint készíti elő a nemzeti klasszicizmust, miként járul hozzá kez-deményezéseivel részint a magyar költői terminológia létesüléséhez, részint egy olyan romantika kidolgozásához, amely alkalmassá válhat a magyar ha-gyománytörténet továbbgondolására. Talán ez az oka annak, hogy Petőfi ro-mantikáját nem a Vörösmartyé egyszerű folytatásának látja, hanem „szeszé-lyes”-ségében is átgondolásának. Azt azonban nem feledhetjük, hogy főleg a *Felhők* ciklus értelmezésében a romantikához fűződő, följobb ambivalens-nek minősített viszony beszédesen bukik ki: „Csak a költő romantikus pózát vilá-gítják meg sustorgó görög tűzzel”: „a keresettség, a rendkívülit akarás romantikus szándéka”; a ciklust általában jellemzi a „szándékolttság, kere-sett irodalmi íz, romantikus képzelet, műfogás”. Az *Apostol*ról szólva: „Tit-kolhatatlanul benne van a romantikus féreg: a dagályos tökéletlenség.” S egy más locus: „A romantika itt is, mint mindenütt: szavaló lyrát (szem-benálló egyének szenvedélyét) és regényességet (eseménygazdagságot), nem pedig jellemfejlődést és cselekvényt keres.” Áruzkodó megjegyzés: „A képzelet romantikája eo ipso inkább helyén van az objektív műfajokban, melyek alakításra alkalmas anyagot nyújtanak mint a személyes lyrában, hol túlzásaival, dagályával és hatáskeresésével szükségkép az igazság rovására űzi idomító, sőt torzító játékát a költő személyen.”

A bőségesen szaporítható idézetekkel szemben viszonylag kevés, ám fon-tos helyen értékeli Petőfi romantikus „képzeletét”, romantikus alakító ked-vét, de Petőfi és a romantika lehetséges érintkezéseit leszűkíti részint a *Fel-hők* írásakor bemutatott Shelley-„hatásokra”, részint azokra az olykor igen-csak vitatható motívum- és frázisegyezésekre (nem egy ízben távoli frázis-hasonlóságokra), amelyek a *Függelék*ben mintegy leltárszerűen sorakoznak

egymás után. Ennélfogva e terjedelmes műben szerzőjének nem nyílik alkalma arra, hogy a különféle „nemzeti” romantikák között eligazítson, és arra sem, hogy a kereken fél évszázados utat bejáró romantikus felfogások értelmezésére vállalkozzék. Hiába keressük a könyvben: a romantikus ironia német korai romantikus felfogása megérintette-e Petőfit akár a *Felhők* ciklus, akár *Az Apostol* írásakor; Victor Hugo groteszk-elméletének van-e része abban, amit Horváth János szívesen illet a *szeszélyes*, korántsem pozitív módon értelmezhető jelzővel; a „heine-i cinizmus” vagy próza mellett az „irányköltészet” 1840-es évekbeli német vitája mennyiben van jelen Petőfi poétikájában? Aligha motívumegyezések filológiai feltárását hiányolom, csupán annyit jegyeznek meg, hogy egy klasszikusnak (vagy klasszicizálónak) minősíthető „értékelmélet” és irodalomfelfogás felől szemlélt Petőfi életművének számottevő része lehet csekélyebb jelentőségű, esztétikailag kevésbé becsülhető, mivel vagy az előkészítés, vagy a későbbi beteljesülés feladatát végzi, vagy a romantika tévútjáról lép át a magyar irodalom fővonalául megjelölt stílrealizmusba. Már néhány korai versében és műfordításában „kora stílromantikájával ellentétben a gondolat uralma s a kifejezés alárendeltsége, tehát a reális stíl-faj felé látszott megindulni”. Alább: „egy katexochén romantikus műköltői irányba csap át korábbi harmonikus népiessége után”. S amennyiben Horváth János mentegeti Petőfi „stílromantikáját”, akkor annak keresése közben teszi, hogy a romantikus periódusban fölfedezhető-e (például) a „tisza tragikum” utáni törekvés, ama tragikumé, amely szerinte mindenekelőtt Arany és Kemény műveiben köszön vissza. Minek következtében a romantikus irodalomfelfogás a felelős azért, hogy Petőfi nem léphetett föl arra a magaslatra, amelyről Arany és Kemény néz vissza az olvasóra (és Petőfire). „Mert ne legyünk kétségben a felől – állítja igen határozottan Horváth János –, hogy mindazon romantikus szörnyetegségekben keresztül, miket képzelete öningeringlésül kieszelt, drámai és elbeszélő műveiben – ha öntudatlanul is – a tragikum rettenetességét kereste a költő, de többnyire álutakon [...]. A romantikus kor tragikum-költészetének általános gyengéje, hogy hőseinek csak *sorsát* vonja be a tragikum körébe, míg e sors előidőzését többnyire a tragikus hősnőn kívül álló személyekre bízta; innen a bosszú nagy szerepe. A romantika csak nagy kivétellekppen (Arany, Kemény) ismeri a valódi tiszta tragikumot, a *drámait*, mit a hős tulajdon akarata, cselekvése idéz fejére...” Ha Victor Hugo több drámájának „gyengéit” rója föl az e drámaírást követő-elfogadó Petőfinek, ha Sue-nek grand guignolba hajló prózai epikáját jelöli meg a bírálat tárgyául, jórészt (bár nem teljesen) egyet lehet érteni e fejtegetéssel. Csakhogy Petőfi drámai kísérletei (a Caraffa-törredékkel együtt) az 1840-es évek magyar, színi hatásra törekvő színházi felfogásának áramában állnak, miként nem egészen jogosan alábecsült regénye egy újfajta epika irányában tett lépésként is leírható lenne. Ezek a persze messze nem hibátlan alkotások valójában kirajzolják részint azokat a lehetőségeket, ame-

lyek a színházi előadás gyakorlatában feltehetőleg a „lélektanilag” megokol-
tabb drámaírást eredményezték volna (mikor írtak olyan drámákat Magyar-
országon, amelyek kielégítették volna Horváth János tiszta tragikum-igé-
nyét?), másfelől Jókai pályájával igazolható, hogy *A hóhér kötelétől* vezethet
út egy, a romantikus iróniát a zsánerképpel szembesítő, cselekményes epika
létrehozásáig. Horváth János eleve elutasítólag viszonyul a romantikához,
egyfelől erkölcsi fenntartásait hangoztatva (*A hóhér kötele* „erkölcsileg visz-
szás hatása”-ról emlékeztetve meg), másfelől túlfeszítettnek, diszharmoniót
kizengőnek, dagályosnak minősítve az előadásmódot a klasszicitás hiányá-
ban marasztalja el. Aligha legépületesebb sorai a monográfiának, amelyek
során a monográfus az egyébként joggal sokra becsült *Salgót* elemezve,
szinte tanácsot ad a költőnek, miként kellett volna fejlesztenie cselekményét,
mennyiben kellett volna módosítani Perenna és Kompolti Dávid tettein és
jellemén. És csak mellékesen: Szabó Dezső igazságtalan, bár nem szellemte-
len pamfletjében a tőle megszokott túlzással azt állítja: „Mert Petőfi művé-
szete, mint az élet előfakadása, tiszta gyönyörűségei, mint a víz, a napfény,
a tavaszi levegő: nem adnak semmi esztétikai problémát, nem tűrnek köte-
tekre csorgó esztétikai diarreaát. Bemennek a legegyszerűbb életbe, mint az
egyetemes élet fakadó forrásai, megszelesítik az embert, hogy a költő nagy
ölelésével sírja és nevesse a világot. Horváth betűbehemótiájában ugyanazt
mondja, mint én tíz oldalon.¹³

S ha elfogadhatatlannak tartjuk is ezt a „retorikát”, arra azért nem árt egy
kicsit odafigyelnünk, hogy a Petőfi-monográfia helyenként valóban túlírt-
nak hat, s az afféle passzusok, amelyeket az alábbiakban idézek, erősen elűt-
nek a számos finom elemzéstől, s egy más frazeológiával a Szabó Dezsőé
mellé állíthatóan szólnak. A *Szülőföldemen* című versről van szó, kiváltké-
pen a refrén „ihlető”¹⁴ erejéről: „Áldott dal lett a népdalok között, mert egy-
kor egy nagy költő lelkében zsongott ihletül. Viszont lehet-e képzelni szebb
és magyarabb lelkű altató dalt Petőfi költeményénél?” Illetőleg folytatáské-
pen: „Bölcsőt ringató anyák ajakáról hallanunk kellene azt falun, városon és
alföldi tanyákon, meg nem szűnő hódolatául a költő emlékének, örök ihlet-
benyomásul, a gyerekeknek, s megunhatatlan lelki élvezetül az édesanyák-
nak.” De a *Tündérrálm* helyenként bravúros bemutatásába is ilyen közbeéke-
lések vegyülnek: „A következő fordulat vezet be a költemény leggyönyö-
rűbb főszakaszát. Itt különösen híven ragaszkodom a szöveg szavaihoz...”,
és Horváth János a *saját* szavaival beszéli a vers történéseit, idézetekkel tar-
kítva, majd: „E főszakasz bizonyára azt jelenti...” bevezetéssel megint lefor-
dítja a maga nyelvére a verset. A kérdésre, miszerint „mi e történetből Petőfi
valódi élménye”, először azt a választ adja, hogy „adatszerű életrajzi megfe-
lelést keresni hozzá nem lehet”, ám egy rövidebb alkotáslélektani kitérő meg
egy másfél lapos életrajzi ismételtetés-találgatás egyrészt a Petőfi-életraj-
zot közlő elődökre adott reflexiókat, másrészt a visszacsempesztett életraj-

ziságot kínálja olvasmányul, és csak ezután tér rá a Vörösmarty- és Shelley-művekké váló konfrontálásra.

S ha a Szabó Dezsőtől (mármint korai írásától) való elhatárolódás, valamint a *Nyugat* differenciáltan szemlélődő Petőfi-képének (például Adyének és Babitsének) közvetett bírálata összefüggésben látszik lenni a stílmantika elutasításával, lett légyen ez Petőfié vagy a *Nyugat* szerzőié, Babitscsal szemben szintén kialakítja Horváth János a maga pozícióját, és erre kitűnő alkalomnak tetszik az *Irodalmi problémák* kötetéről készített, alapos és méltányos kritika.¹⁵ Itt nem részletezhető okokból Horváth János igyekszik Adyt és Babitsot elválasztani a *Nyugat* és/vagy általában a századfordulós modernség többi szerzőjének működésétől (nemcsak a vele vitázó Ignotusétól, Szomory Dezsőtől), és mindenekelőtt Babits költészetében és értekezésében prózájában fölfedni azokat az elgondolásokat, amelyekkel a „másik tábor”-nak dialogizálni lehet vagy érdemes. A jelen dolgozat szempontjából két mozzanatot említése kívánkozik ide. Először: Horváth János elégtétellel állapítja meg, hogy Babits mily értőn elemezte Vörösmarty költészetét, és jöllehet Babits Vörösmarty-képe egyáltalában nem harmonizál Horváth mesterével, Gyulai Páléval, az elégtétel jóérzését táplálja, hogy a Vörösmarty-lírányelvnek a stílmantikus utánképzése újabb bizonyító anyaghoz jut. Másodsor: Babits Petőfi-portréját Horváth túlzónak és elrajzoltnak minősíti, valójában nem más – szerinte –, mint a Petőfi–Arany-„reláció” megfordítása. „Mindenesetre sajnálatos, hogy aki oly erős érzéssel bír a jellemzetes iránt, nem gyakorol elég ellenőrzést saját megfogalmazásán. Petőfit nyárspolgárnak mondani nemcsak káros könnyelműség, mely a nem gondolkozók ezreit a jelszók pregnáns hatásával befolyásolhatja, hanem határtalan simplicitás is, mely sehogysem illik Babits komolyságához. Nagyon jól tudja, hogy túllőtt a célon, de azt is, hogy pregnansul fejezett ki egy ellentétet, s ezért nem is változtat rajta. Valóban eredeti, nem sablonos, de nem is igaz. Ugyanaz a konok, s merem mondani, önhitt tudatosság ez, mint versei gyötrő szójátékai.”¹⁶ Talán nem az a fő probléma, hogy Horváth egyfelől azt állítja: Babits ellenkező előjellel reprodukálja a Petőfi–Arany-ellentétet, másfelől viszont a reprodukció eredetinek minősül, és még az sem, hogy a zseni álarcába burkolózó kispolgár költő-figurája egy biedermeieresre színezett reformkor értelmességében visszatér (Zolnai Béla jóval későbbi magyar biedermeier-kötevényben),¹⁷ hanem az, hogy míg a maga részéről egymásra olvashatónak véli Babits Petőfi-felfogását és poétikáját, addig értetlenséggel szemléli: ez a poétika hozzásegíthet a jelen költőtípusainak konfrontálásához, amely Petőfi és Arany szembesítésével dokumentálódik, távoli előképként Schiller költőtípusológijára célozva (a naiv és a szentimentális költő/költészet alaptípusként osztályozása során kirajzolódó költészetlehetőségekre). S ha Horváth János a „Nyugat”-os költészet egy változatát csak erős fenntartásokkal képes olvasni, akkor a maga, ekkor már feltehetőleg erősen formálódó Petőfi-

alkat elgondolását érzi veszélyeztetve részint Szabó Dezső romantizáló, részint Babits tipologizáló tanulmányai révén. A kortársi szakirodalmi anyag mellőzése (például a kurta lábjegyzetbe szorított Barabás Ábelé) azért beszédes, mivel így a Gyulai Pál kidolgozta hagyomány-elképzelés¹⁸ zavartalanul továbbírható lesz; s az elméleti alapozás munkájakor sem lesz szükség kitérni a pozitívizmussal szemben körvonalazódó előfeltevésekre. Horváth János Petőfije éppen ezért egy oly költő reprezentációja, aki személyiségét a közönséghez fűződő, alakuló kapcsolatrendszere szerint formálta, részint megfelelni akarván a közönség elvárásainak, részint ezeket az elvárásokat a maga lírai-epikai törekvéseihez igazítva. Eszerint a szerepjátszás nem annyira poétikai jellemzőként, mint inkább a költői magatartás jellegeként határozza meg a Petőfi-pálya számottévő szegmenseit. Ami figyelemre méltó, Horváth János tudatosítja, Petőfi költészete létrehozta annak lehetőségét, hogy az őt olvasók megteremtsék azt a költő-funkciót, amely majd (az irodalomtörténetben is?) azonos lesz Petőfi Sándorral, a személlyel és a költővel, akinek személyisége legalább olyan mértékben része a magyar irodalomtörténeteknek, mint költészete. Petőfi érdeklődése a színjátszás iránt, sikerületlen színi pályája tanúsítványai lesznek (egyéb életrajzilag dokumentált eseményekkel együtt) a szerepjátszáról kialakított (és némileg megmervített) tézisnek. A zseni álarcába rejtőzött nyárspolgár babitsi „simplicitás”-ával és a romantikus, a világot romantizáló költő-személyiség (közkeletű) elképzeléseivel szemben a Petőfi-líra alakváltozatai fejlődéstörténeti jelentőséghez jutnak; líra-közelsége a „stílszerep” tételezésével lépnek, az 1842–1844-es periódus a „lyrai szerepjátszás kora”-ként számítható, a genre-kép jelentősége: „a szerepjátszás egyik klasszikus eredménye”. Részletesebben kifejtve és bevezetve a szuggesztíven előadott „elméletet”, ezt idézhetjük Horváth Jánostól: „a későbbiekben se tévesszük el szem elől Petőfinek a közönséghez való viszonyát, mi ily színészi hajlammal a nyilvánosság előtt való forgolódásában fölöttébb fontos, mert fogadtatása élénk visszahatással van a költő-típus kiképzésére. Észreveszi, mily tulajdonságai keltettek figyelmet iránta, szereztek neki tekintélyt, emelték ki a mindennapiság átlagából, s ezentúl nagy előszeretettel mintázza önarcképét e hatás szempontjai szerint s szívesen játsza [!] a volt bakát, a színészt, a kalandos múltú, szabad életelvű embert; múltja és jelene tényleges nyomorúságait azonban csak mellékmondati szerepre szorítja.”

A magam mai irodalomfelfogása egyrészt az olvasók részéről az olvasás (= értelmezés) során megképződő szerzőt erőteljesebben és határozottabban különbözteti meg az „empirikus” szerzőtől, akinek életrajzát egészen más rendszerben vélem leírhatónak, sőt: leírandónak, annak belátásával együtt, hogy szöveg és alkotója „összefüggései” több nézőpontból szemlélhetők. Másrészt a „szerepvess”¹⁹ (amennyiben elfogadható volna a Petőfi-oeuvre számottévő hányadára kiterjeszteni ezt az esetlegesen műfaji [?] vagy elő-

adásbeli [?] sajátosságot [?]), referencialitásának ily magátólértetődősége (számomra) kissé kétségesnek tűnik. Annyi bizonyára elmondható, hogy Petőfi költői pályáját a megtervezettség jellemezte, ám ez az „akartság” mindekelőtt olyan önlegitimációs és önkanonizációs gesztusokkal függ össze, amelyekben egyszerre van része az elődként elgondolt költszetek szétírásának és újírásának, parodizálásának és továbbgondolásának. Továbbá: az elsősorban a népiesség körébe sorolható zsánerfigurák egyes szám első személyű megszólaltatása nem teljesen bizonyosan azonosítható a költői szerepek váltogatásával, a közönségigényekre reagáló, hidegvérrel számító poeta „képzetével”. Horváth János nem csekély jelentőséget tulajdonít Petőfi „olvasmányainak”, különös tekintettel Shakespeare-re, Shelley-re, Beranger-ra, Heinére: s ez a népiességtől távoli irodalmi területekről érkező, poétikává szervesülő irodalomfelfogás nem annyira a közönségigényt erősíti, mint inkább azt a költői törekvést, amely a közönségigény formálásában, a befogadói aktusok milyenségének sugalmazásában mutatkozik érdekeltnek. S bár a Petőfi-életrajz nyitott könyvnek tűnik az 1840-es esztendő magyar olvasói előtt, s az életrajzra építő „legendák” sora Petőfi magyar és főleg német utóéletére is hatással volt, aligha abszolutizálható a versben megkonstruált élettények azonosítása a filológiailag dokumentált biográfiával. Ha Babits a kettős énű Petőfi és Arany portréinak kiigazítására vállalkozott, Horváth a próteuszi módon alakváltoztató poétát látta rá Petőfire, s a versek egyes szám első személyét kissé reflektálatlanul tulajdonította a zsáner-figura közvetítésével megszólaló Petőfiének. „Az önarckép hovatovább szereppé válik” – állítja Horváth János, a *Felhők*ről beszélve:

„A mostani szerepjátszás önfeledtebb és végzetesebb”, minthogy Petőfi megteremt egy „romantikus költő-szerep”-et, mindez azonban szinte „váltógtermék”-nek (az én idézőjelem) minősül, a korszakot „romantikus, veleges, dévaj keserűség” jellemzi, a verseken ott a „szentimentálisan romantikus (?) mellékíz”, a többé-kevésbé romantikus lyraiság pedig előrejelezte a *Felhők* tónusát, tematikáját, előadását. A szerepjátszás tézisének kontextusba igyekszik Horváth János helyezni, az „irodalmi hatások” életrajzi és lélektani okait feltárván, megállapítván: „A hatás [...] nem szorítkozik anyagilag kimutatható részletekre. Hat az idegen költő szelleme, egyénisége is.”

A szerepjátszás egyben szerepválasztás, amelyben – eszerint – a közönség tetszésének igénye rejlik, oly tudatosságot feltételez, amely korlátozni látszik a szereppel való maradéktalan azonosulás lehetőségét, és egyben feltételezi, hogy a szerepjáték és az értelmező, ez esetben Horváth János által megrajzolt költői (önéletrajzi, irodalomtörténetbe iktatódott) én között legalább némi távolság fedezhető föl, a tudatosan választó, alter(-)egóji révén, az ő jelmezükben, díszleteik között megszólaló lírai hős; ha következetesen gondoljuk tovább Horváth János előfeltevéseit és ez előfeltevésekből kibontakozó költő-konstrukcióját, objektíválódása a „katexochén” lírikusnak, aki-

nek közvetlensége, spontánnak ható dalszerűségre törekvése ennél fogva csupán áttételesen érvényesülhet. Hiszen (eszerint!) a tételezett vagy általánosan elfogadott, Petőfi tevékenységéhez fűződő költő-funkció és a közönség közé egy közvetítő személy kerül, akire messze nem minden esetben sikerülhet ráolvasni a Petőfi-sorsból az élettényeket. Horváth János ennek ellenében a Petőfihez vezető utat úgy vázolja föl, hogy az Berzsenyi típuslírájából kiindulva jut Kölcsey és Vörösmarty egyéni hangvételén át Petőfi személyességéig. „Ez a haladás [...] fejlődést jelent az elvont általánosságoktól, a válogató lírai eszményességtől a konkrét különösség és hű életszerűség realizmusa felé.” Tekintsünk el ennek a jellegzetes gondolatmenetnek vitathatóságától, az azért elgondolkodtató számomra, mennyiben minősíthető a hű életszerűség realizmusának egy szerepjátszó, azaz mindenképpen stilizáló, alul- vagy felülretorizáló, semmiképpen sem „természetesnek” ható, ha úgy tetszik „színpadias” megszólalás.

Ami pedig az 1848/49-es két esztendő „termés”-ét illeti, ott Horváth János még mértéktartó megnyilatkozásaiban is elhatárolódik az olyan típusú, adott esetben Szabó Dezsőtől származó megállapítástól, mint: „az új demokratikus világnézetet igyekezte közlélekké szuggerálni”,²⁰ és ennek nemcsak *Az Apostol* tartózkodó, etikaira színezett elemzése mond ellent, hanem a lírai megszólalás minősítése is, a közéleti-politikai lírát leválasztván az értéként tételezett klasszicitástól, illetőleg az a mentegető gesztus, amelynek segítségével politikai költészet és a gyakorlati politizálás között lényegi különbséget igyekszik elgondoltatni. Másképpen szólva: Petőfi politikai és költői pályája eltéréseit hangsúlyozza (a följebb példaként idézett Szabó Dezső-mondattal szemben): „Politikai, forradalmi és harci költészet nem méltatlan az ő nagyságához, bár viszonylag kevesebb benne a klasszikus alkotás, mint költészetének egyéb, a közélettől független területein, vagy mint a megelőző korszaknak a gyakorlati étellel kevésbé érintkező politikai lírájában.” Nem egészen világos, hogy a lapszerkesztőként, közvélemény-formálóként, (a költőtársakhoz címzett verseire, Jókait, Aranyt ünneplő, Czakót gyászoló verseire gondolva) kanonizálóként ágáló költő 1848 előtt hogyan érintkezhetett volna más módon a „gyakorlati étellel”; hiszen ha valaki, akkor Petőfi Sándor igencsak részt vett az irodalmi mechanizmusban, irodalmi polémiái az osztályadalmi izlésszerkezet változtatását célozták meg. Jóllehet magam is úgy hiszem, hogy az 1847-es esztendő lírája Petőfi költészetének talán meg nem haladott tetőpontja, éppen a Horváth János által bőséggel idézett és elemzett versek nem e líra stagnálását tanúsítják, hanem a föltárt érzés/érzékelés-tartományok más irányból történő megközelítését, valamint a birtokba vett költői/retorikai eszközök szüntelen próbáját.

A monográfia záradéka visszavisz ennek a dolgozatnak bevezető mondataihoz. Az idézendő passzus szintén azt látszik tanúsítani, hogy aligha könnyen kibékíthető ellentét feszül a Petőfiről való helyenként kultikus beszéd

és az őt Arany János mögé helyező, mindenképpen Arany Jánosnak több vonatkozásban előfutáraként szemlélhető nézete között. Továbbgondolva: a Petőfi-„jelenséget” monográfiába író kutatót lenyűgözni látszik ennek az évtizednél kurtább költői pályának megannyi alakváltozása, megannyi újítása, a hozzáfűződő poetológiai problémákkal együtt. Ugyanakkor – hasonlaltal élve – úgy viszonyul ehhez a tüneményes évtizedhez, mint a magyar klasszicizmus és romantika viszonylehetőségeihez. „A magyar klasszicizmus [...] csak a miénk, s nálunk is csak egy bizonyos korszaknak közvetlen sajátja: ízlésbeli eredője az összes addigi magyar irodalmi fejlődésnek, felfogója s részrehajlás nélküli összeegyeztetője minden, eladdig magát kizárólagosnak tudó magyar irodalmi specifikumnak. Benne van tehát – mint kiegyenlítő-dőtt oldatban – az is, ami közvetlen előzménye volt, vagyis [...] van benne romantikum is.”²¹ A záradék szóhasználata árulkodó, az enyhe tartózkodás és az elismerés nincs teljesen arányban egymással, mintha az előbbi többet nyomna a latban. Ezt ellensúlyozandó Horváth János Arany Jánost hívja segítségül, az ő fordulata, az alig rejtett versidézet teljes mértékben elégtételt szolgáltathat a monográfia tárgyául választott költőnek. Arany János hitelesít(het)i monográfusát, a Petőfi-kutatást, Arany János szava e szavak mellé emelheti Petőfit. „Van irodalmunkban súlyosabb egyéniség nem egy az övénél. De közvetlenebb, kedvesebb, naivul spontánabb s egyúttal férfiasabb alig. [...] Áldjuk a bölcsőt, mely magyarrá ringatta.”²²

1 A Dolgozat címe Horváth János Petőfi-monográfiája fogadtatásának szélsőségeire utal. SZABÓ Dezső, *Szellemi életünk tragédiája I. Horváth János könyve Petőfiről* = *Uő, Panas,* Bp., 1923, 39–55.; NÉGYESY László, *Petőfi Sándor. Írta Horváth János,* ItK, 1922, 147–152.

2 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig,* Bp., 1978, 371.

3 *Uő, A magyar irodalom fejlődéstörténete,* Bp., 1976.

4 HORVÁTH János, *Petőfi Sándor,* Bp., 1922. Az innen származó idézeteket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

5 A 3. sz. jegyzetben i. m., 351.

6 GYULAI Pál, *Emlékbeszéd Arany János fölött* = *Uő, Emlékbeszédék,* Bp., 1902², I, 243.

7 Horváth: a 2. sz. jegyzetben i. m., 219–251., az idézet: 214.

8 *Petőfi művészi fejlődése (1912)* = SZABÓ, *Egyenes úton,* Bp., 1920, 32–52.

9 *Vö. Uő, Bérzsenyi Dániel,* Nyugat, 1912, I., 113–119. „Új képzésű szavai, merészen energikus szókötései, ha ma jelennének meg

a Nyugatban, feszítsd meg-et rikkantanának derék, de a nyelv történetét nem ismerő konzervatív kritikusaink. Különben is minden nép irodalma mutatja, hogy a nyelv természetes fejlődése nem elégséges.” (116.) *Vö. még: Uő, A romantikus Ady,* uo., 1911, II., 1086–1094. „A romantikus ember tagadja, hogy életünknek élete a reprezentáció volna. A képzelet világa, szerinte, életünknek egy kicsiny, sociálissá szegényült része. Igazi énünk a szenzációkban, ösztönökben és az akarokban – a szó legteljesebb pszichikai értelmében – éli folyton változó életét. [...] A romantikus idealizál, mikor az objektív valóság helyett a maga szubjektív valóságát adja.” (1087–1088.) A romantika és a századfordulós modernség egymásra látása egyben vita Horváth János *Nyugat*-bírálatával. Elképzelhető, hogy ezt a vitát folytatja Horváth János, mikor a *Nyugat* stílrromantikáját elmarasztalja.

10 FÖLDESSY Gyula, *Petőfi és Shakespeare. – Részlet Horváth J. Petőfi-könyvének bírálatából,* Nyugat, 1923, I., 31–38. „A rövidlátó filologi-

zálás” vádjával szemben Horváth kritikusai a filológiai alapra épített koherens elméleti gondolkodást és „lelki rajzot” emelik ki. MÜLLER Lipót, *Horváth János: Petőfi Sándor*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1923, 86–90; ZSIGMOND Ferenc, *Három év (1921–1923) irodalomtörténeti termése madártávlatból*, Protestáns Szemle, 1924, 115–116.

11 KOSZTOLÁNYI Dezső, *A Petőfi-vitához*, Nyugat, 1923, I, 111–112.

12 A 3. sz. jegyzetben *i. m.*, 347.

13 Az 1. sz. jegyzetben *i. m.*, 45.

14 Az ihlet különféle szövegösszefüggésekben és összetételben Horváth János egyik „kulcs”-terminusa: ihleterő, ihletelmék, hangulat-ihlet, ihletkészség, ódai ihlet, Shelley-ihletésű, ihletbenyomás...

15 HORVÁTH János, *Babits Mihály: Irodalmi problémák*, It, 1917, 181–186.

16 Uo., 185.

17 ZOLNAI Béla, *Irodalom és biedermeier*, Szeged, 1935, 110–123. Zolnai hivatkozik Szerb Antal Petőfi-portréjára (egyetértőleg, 110.) Petőfi irodalomfelfogásában a Victor Hugóéra emlékeztető mozzanatokot tár föl: 111., idézi Horváth Petőfi-monográfiáját is (33, itt Lamartine programja mellé állítja a Petőfiét), 89., 111., 116., 118.

18 A 6. sz. jegyzetben *i. m.*

19 A kérdés, újabb, elméletileg megalapozott problematizálása: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „szerepvers” poétikájáról*, Parnasszus, 1998, 2, 50–58.

20 Az 1. sz. jegyzetben *i. m.*, 51.

21 A 3. sz. jegyzetben *i. m.*, 346.

22 Egy monografikus feltárás esetén Horváth Jánosnak a *Nyugat*(os)-okkal vitatkozó valamennyi írását be kellene vonni az elemzésbe. Hiszen (szerinte) az Arany–Gyulai–Kemény „fővonalról” elhajló irodalomszemlé-

let a Petőfi-kép torzításához járul hozzá. Vö. HORVÁTH, *Forradalom után. (Vörösmarty és a mai stílromantikusok)*, Magyar Figyelő, 1912, II, 207–227. Itt Ady és Babits Petőfi-értelmezésével száll vitába, majd kijelenti: „A mi irodalmunkban Petőfi, Gyulai Deák és – bár első hallásra meglepőnek fog tetszeni: Arany János, tehát az ún. »nép-nemzeti« iskola stílusát jellemzi a mondott értelemben veendő realizmus.” Tipológiai felosztásában az alábbi megosztás alakul ki: Vörösmarty, Kossuth, Eötvös versus Petőfi, Gyulai, Deák. Ellenben: „Amit Petőfi naivul, szinte szándéktalanul tesz, azt ő [ti. Arany] művészi tudatossággal hajtja végre.” (215.) Ennélfogva Arany „még fokozottabban realista, mint Petőfi”. (uo.) 1772-től 1840-ig, Baráti Szabótól Petőfi felléptéig „a romantikus stílus uralkodik irodalmunkban”. (216.) Az *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*, Bp., 1923. részint megismétli korai írások gondolatmenetét, részint Szekfű *Három nemzedékjére* alapozva marasztalja el a nemzeti klasszicizmus korát követő irodalmat és olvasóit, a stílromantika immár a vád tárgya lesz. Egyfelől Petőfi és Arany izlésbeli és nemzeti azonosságáról beszél a broszúra (17.), másrészt a közönségizlés eltolódását Kemény és Arany rovására, Petőfi és Jókai javára az irodalom átpolitizálódásának tulajdonítja, egyetértvén Gyulai Jókai-kritikájával, az irodalom és közönsége esekélyesedésének tételével is. Ugyanakkor Horváth hol Petőfi, Arany, Gyulai „nagy félszázad”-ától beszél (8.), hol ezt állítja: „Pedig Arany magyarsága kétség nélkül gyökeresebb, történetibb és teljesebb, művésze konkrétanbb nemzeti, mint a Petőfié. Ezért is vonzódott hozzá, anélkül, hogy Petőfit kisebbitené, a vérbeli magyarság legműveltebb része.” (17.) Az „elvtelen modernség”-ről írt fejezetet itt nem elemzem.